

Lalə Məhərrəm qızı QURBANOVA k.ü.f.d.,
Qərbi Kaspi Universiteti
E-mail: lale_qurbanova@rambler.ru,

Nasir Möhübbət oğlu YOLÇIYEV magistrant
Qərbi Kaspi Universiteti
E-mail: nasiryolciyev96@gmail.com,

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ AĞDAMIN BİTKİÇİLİK SAHƏSİ ÜZRƏ AQRAR POTENSİALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Azərbaycan olduqca rəngarəng təbii və ekoloji şəraitə malikdir, onun hər bir guşəsi biri-birindən kəskin fərqlənir və özünün spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Xüsusilə işğal altında olmuş ərazilərimiz gözəlliyi, müxtəlif və mürəkkəb ekoloji və torpaq-iqlim şəraiti ilə səciyyələnir.

Bu da, istər təbii ehtiyatların istifadəsində, istərsə də ümumi təsərrüfatçılıq sisteminin təşkilində daha ehtiyatlı olmağı və düzgün qərar çıxarmağı tələb edir. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri baxımından aparılmış təhlil və qiymətləndirmələrə əsasən, bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının bərpası istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, regionun kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə potensial istehsal həcmünün proqnozlaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu istiqamətdə konkret tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi böyük praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: aqrar istehsal potensialı, taxıl istehsalı, aqro-sənaye

UOT: 63. 634. 635 1/8

JEL: O13

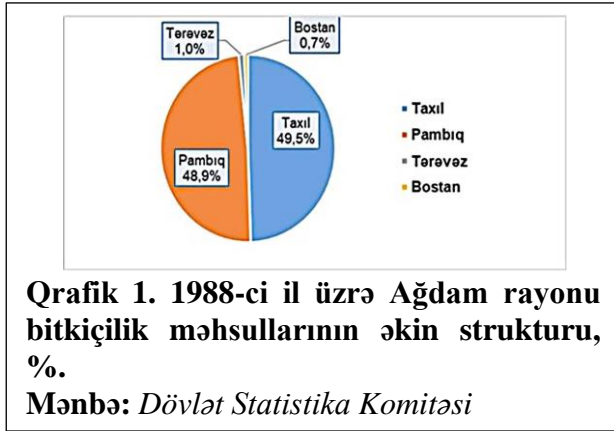
DOI: 10.54414/CXXX4887

Giriş.

Azərbaycan olduqca rəngarəng təbii və ekoloji şəraitə malikdir, onun hər bir guşəsi biri-birindən kəskin fərqlənir və özünün spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Xüsusilə işğal altında olmuş ərazilərimiz gözəlliyi, müxtəlif və mürəkkəb ekoloji və torpaq-iqlim şəraiti ilə səciyyələnir. Bu da, istər təbii ehtiyatların istifadəsində, istərsə də ümumi təsərrüfatçılıq sisteminin təşkilində daha ehtiyatlı olmağı və düzgün qərar çıxarmağı tələb edir. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri baxımından aparılmış təhlil və qiymətləndirmələrə əsasən, bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının bərpası istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, regionun kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə potensial istehsal həcmünün proqnozlaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu istiqamətdə konkret tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi böyük praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

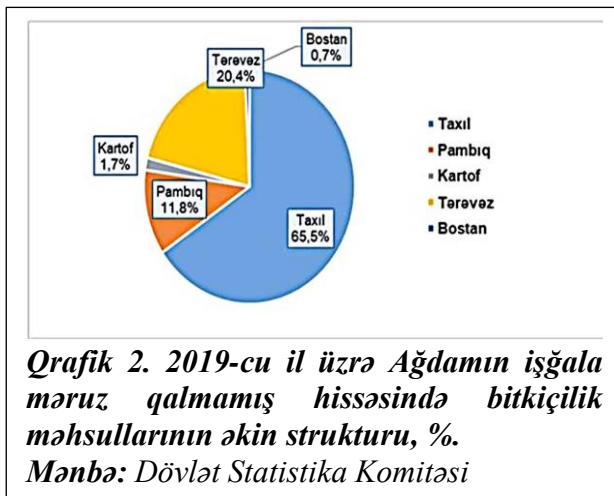
Ağdam rayonunda 1988-ci ilin əkin sahələrinin strukturuna nəzər saldıqda taxıl sahələrinin (49.5%) və pambıq sahələrinin (48.9%) daha geniş sahələri əhatə etdiyi müşahidə olunur. Bu bitkilərlə yanaşı, 1985-ci ildə Ağdam rayonunda çoxillik əkmələr üzrə üzüm bağlarının 21,3 min hektar, yəni maksimum sahədə üzümlüklərin mövcud olması və bu üzümlüklərin ölkədəki payının 8,0 faizlik bir hissəsini təşkil etməsi üzümçülüyn bu rayonda prioritet sahə olduğunu göstərməkdədir. Üzümçülükə yanaşı, 80-ci illərdə 306 hektar meyvə və giləmeyvəliklərin mövcudluğu rayonun çox illik bitki əkinçiliyi ənənəsinə malik olduğunu bürüzə vermişdir. Aşağıdakı diaqramda əks olunan strukturdan bölgənin hansı bitkiçilik məhsullarının istehsalı ilə ixtisaslaşdığı, kənd təsərrüfatının tarixi ənənəsinin hansı sahələrdə təmərküzləşdiyi nəzərə çarpır. Ümumilikdə, Ağdam rayonunda 1988-ci ildə mövcud olan taxıl sahələri ölkədəki müvafiq əkin sahəsinin 1,4 faizini, eləcə də rayonda mövcud olan pambıq

sahələri isə ölkədəki sahənin 2,5 faizini təşkil etmişdi [1].

Ağdamın işğala məruz qalmamış hissəsində 2019-cu ilin əkin sahələrinin strukturuna nəzər saldıqda da taxıl (65.5%) və pambıq sahələri (11.8%) azalmış olsa da daha geniş sahələri əhatə etdiyi görünür. Bununla belə, tərəvəz (20.4%), o cümlədən kartof (1.7%) və soğan (3.7 min ha) bitkilərinin də xüsusi çəkilişi nəzərə çarpan dərəcədə fərqlənməkdədir. Ağdamın işğala məruz qalmamış hissəsində üzümlük sahələri demək olar ki, yoxdur. Lakin, meyvə və giləmeyvəliklərin sahəsi 764.8 hektar olub. İllər keçdikcə əkin strukturunda pambıq sahələrinin çoxillik əkmələr və tərəvəz sahələri ilə əvəzləndiyi müşahidə edilir.

2019-cu ildə isə rayonda mövcud olan taxıl sahələri ölkədəki müvafiq əkin sahəsinin 1,6 faizini, eləcə də pambıq sahələri isə ölkədəki sahənin 2,9 faizini təşkil edib.

1. Taxıl istehsalı potensialı. Əldə edilən rəsmi statistik məlumatlara əsasən 1980-ci ildə 6,3 min hektar sahədə taxıl əkilib və biçilmiş

taxıl sahələrindən 28,3 min ton məhsul əldə edilib, 1985-ci ildə müvafiq olaraq sahə 7,3 min hektar və biçilmiş taxıl 29,8 min ton olub. 1988-ci ildə isə 7,7 min hektar taxıl sahəsindən 30,1 min ton taxıl biçilib. Göründüyü kimi, işğaldan öncəki dövr ərzində (1980- 1988) taxıl istehsalında 6,4 faizədək artım müşahidə olunub. Taxıl üzrə orta məhsuldarlıq 39,8 sent/ha təşkil edib, maksimum məhsuldarlıq isə 44,6 sent/ha olub ki, bu da həmin illərdə ölkə üzrə məhsuldarlıq göstəricilərindən 1,9 dəfəyədək yüksək olduğunu göstərir. Həmçinin taxılın keçmiş məhsuldarlıq göstəricisi 2019-cu il üzrə müqayisədə isə 15,8 faiz daha çox olub. 1980-1988-ci illərdə Ağdam rayonunda taxıl istehsalı ölkə üzrə istehsalın 2,5 faizini təşkil edib. 2019-cu ildə işğala məruz qalmayan Ağdam ərazisindəki müvafiq istehsalın xüsusi çəkisi isə 1,6 faizdir (55,7 min tondur). Həmin illər ərzində məhsuldarlığın ölkə səviyyəsindən daha yüksək olması, taxıl istehsalında Ağdam rayonunun potensial imkanlara malik olduğunu göstərir [2].

Müstəqilliyimiz bərpa olunduqdan sonra aqrar sahədə aparılmış əsaslı islahatlar və innovativ texnologiyaların tətbiqi nəticəsində ölkədə məhsuldarlığın artması ilə yanaşı, Ağdam rayonunun işğaldan azad edilmiş ərazilərində yeni aqrar islahatların aparılması və innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə ümid verici nəticələr əldə etmək olar.

Tədqiqatlar nəticəsində proqnoz inkişaf dövrü hesab edilən 2025-ci ilə qədər Ağdam rayonunda taxıl istehsalının 86,6 min tona çatdırılması gözlənilir.

2. Pambıq istehsalı potensialı. Rəsmi statistik məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, pambıqçılıq sahəsi rayon əhalisi tərəfindən tarixən də ən çox istehsalına üstünlük verilən kənd təsərrüfatı sahəsi olub. 1980-ci ildə 9060 hektar sahədən 43774 ton, 1985-ci ildə 4017 hektar sahədən 12254 ton, 1988-ci ildə isə 7565 hektar sahədən 19297 ton məhsul istehsal edilmişdi. Aparılmış təhlildən göründüyü kimi, işğaldan öncəki dövr ərzində (1980-1988) pambığın ölkə üzrə maksimum məhsuldarlığı 35,4 sent/ha olduğu halda, Ağdam rayonunda bu bitkinin məhsuldarlığı 48,3 sent/ha çatıb. 1980-1988-ci illərdə Ağdam rayonunda pambıq istehsalı ölkə üzrə istehsalın təxminən 3,0 faizini təşkil edib.

Həmin illər ərzində məhsuldarlığın ölkə səviyyəsindən 23,8 faiz çox olması pambıq istehsalında Ağdam rayonunun daha artıq məhsul istehsal etmə imkanlarının mövcud olduğunu göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2019-cu ildə Ağdamın işğala məruz qalmayan kəndlərində 2,6 min hektar tarladan 28,1 sent/ha məhsuldarlıqla 7,3 min ton pambıq becərilib.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində 2025-ci ilə qədər Ağdam rayonunda pambığın intensiv üsullarla əkilib-becərilməsi hesabına 31,4 sent/ha məhsuldarlıqla istehsalın 10 min tona çatdırılması proqnozlaşdırılır ki, bu da ölkədə pambıq istehsalının təxminən 2,5 faizinin məhz Ağdam rayonu hesabına formalaşacağı deməkdir.

3. Tərəvəz istehsalı potensialı. Ağdam rayonunda kənd təsərrüfatı istehsalı üçün potensial olan digər bitkiçilik sahəsi tərəvəzçilikdir. Tarixi keçmişə nəzər saldıqda, 1980-ci ildə 417 hektar sahədən 976 ton bostan məhsulu istehsal edilmişdi. Ümumiyyətlə, 1980-1988-ci illər ərzində bu sahələrdən maksimum 1556 ton məhsul yığılmışdı. Cari dövrün Ağdam rayonu üzrə mövcud statistik məlumatlarına nəzər saldıqda isə 2019-cu ildə 4,5 min hektar sahədən 107,5 min ton tərəvəz əldə edilib. Təhlildən görüldüyü kimi, işğaldan öncəki dövr ərzində (1980-1988) tərəvəz məhsuldarlığında ölkə üzrə maksimum məhsuldarlıq 223,0 sent/ha olduğu halda. Ağdam rayonunda bu bitkinin məhsuldarlığı 94,4 sent/ha həddini keçməyib, lakin 2019-cu ildə bu məhsuldarlıq 235,0 sent/ha təşkil edir. 1980-1988-ci illər ərzində Ağdam rayonunda tərəvəz istehsalı ölkə üzrə istehsalın 0,2 faizini təşkil etdiyi halda, 2019-cu ildə 6,3 faizdir. Son illər ərzində Ağdamın işğala məruz qalmayan hissəsində tərəvəz əkinlərinin, xüsusilə soğan və sarımsaq istehsalına olan marağın iqtisadi göstəricilərdə də əksini tapması, bu trendin digər azad edilmiş sahələrə də şamil ediləcəyini deməyə əsas verir.

İnnovativ tədbirlər nəticəsində rayonda digər bitki növləri ilə yanaşı, tərəvəz bitkilərinin əkin sahəsinin genişləndirilməsi və yüksək məhsuldarlığın əldə edilməsi hesabına istehsalın həcmının artımı ilə 2025-ci ildə 231.5 min tona yaxın tərəvəz istehsalı proqnozlaşdırılır.

4. Üzüm istehsalı potensialı. Üzüm bitkisi digər Qarabağ rayonlarında olduğu kimi,

Ağdam rayonunda da ənənəvi təsərrüfat sahələrindən biri sayılır. Tədqiqatlar göstərir ki, 1985-ci ildə 21,3 min hektar sahədən 104,0 min ton üzüm istehsal edilmişdi, lakin sonrakı illər ərzində üzüm sahələri azaldılaraq 1988-ci ildə 15,5 min hektar olmuşdu. 1988-ci ildə isə üzümlüklərdən 86,1 min ton məhsul əldə edilmişdi. 2019-cu ildə isə Ağdamın üzüm istehsalı cəmi 402 ton olub ki, bu da üzümlük sahələrinin qalmadığını, böyük sahələrin işğal altında qalmış olduğunu, digər ərazidəki üzümlüklərin isə tərəvəz və s. digər sahələrlə əvəzləndiyini göstərir. Görüldüyü kimi, keçmiş illər ərzində Ağdam rayonunda üzümçülük sahəsinin ən məhsuldar dövrü elə 1985-ci ilə təsadüf edir. Təhlildən aydın olur ki, işğaldan öncəki dövrdə (1980-1988) üzüm bağlarının məhsuldarlığında ölkə üzrə maksimum məhsuldarlıq 95,3 sent/ha olduğu halda, Ağdam rayonunda bu bitkinin məhsuldarlığı 68,4 sent/ha olub. 1980-1988-ci illər ərzində Ağdam rayonunda üzüm istehsalı ölkə üzrə istehsalın təqribən 7,2 faizini təşkil edib. Həmin illər ərzində məhsuldarlığın ölkə səviyyəsində 89,6 faizini təşkil etməsi üzüm istehsalında Ağdam rayonunun təsərrüfatçılıq ənənələrinin həmin dövrlərdə mövcud olduğunu göstərir. Yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi, həmçinin işğaldan azad edilmiş torpaqlar üçün qəbul edilmiş yeni tədbirlər planı çərçivəsində digər bitki növləri ilə yanaşı, üzümlük sahələrinin artımı və daha yüksək məhsuldarlığın səviyyəsi hesabına ölkənin üzümə olan tələbat səviyyəsində tam təmin edilməsi gözlənilir [4].

Üzümçülük sahəsinin, o cümlədən texniki üzüm sortlarının yetişdirilməsi bu rayonda şərəbçilik sektorunun canlanması bilavasitə əsas amili olacaq. Belə ki, 2025-ci ildə üzüm istehsalında Ağdam rayonunun ölkədəki payının 1,8 faiz təşkil edərək 3,8 min ton civarında üzüm istehsal edilməsi proqnozlaşdırılır.

5. Digər növ bitkilərin istehsalı potensialı. Ağdam rayonunda torpaq, iqlim, su resursları, eləcə də tarixən mövcud olan bitkiçilik ənənəsinin mövcud olması bu regionda meyvə və tərəvəz istehsalının da istehsal potensialı vəd etdiyini söyləmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, potensial nəzərə alınaraq bu zonada nar və xurma bağlarının pilot layihə olaraq

salınması da plan çərçivəsində həyata keçiriləcək. Belə ki, regionlarda aqrar perspektiv nəzərə alınarsa, ölkədə tətbiq edilən aqrar innovasiyalardan istifadə edilməsi ilə yeni intensiv meyvə-giləmeyvə bağlarının salınması və bostan bitkilərinin yetişdirilməsinə başlanıldığı təqdirdə ölkənin bu məhsullar üzrə ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı və ixracatının artımına böyük töhfəsi olacaqdır.

Heyvandarlıq sahəsinin yemə olan tələbatı nəzərə alınarsa, bu rayonda yemlik otların da yetişdirilməsi üçün sahələrin salınması tədbirlər planı çərçivəsində nəzərə alınacaqdır.

Ümumilikdə, 1980-1988-ci illərin təcrübəsi, ölkədə son illər ərzində aqrar innovativ inkişaf

trendləri və statistik göstəricilərinin təhlilindən əldə edilən nəticələr, 2025-ci ilə qədər Ağdam rayonunda 35,7 min hektarlıq əkin və bağ sahələrindən 373,2 min ton bitkiçilik məhsulu istehsalı imkanları vardır ki, bu da ölkədə müvafiq məhsullar üzrə proqnoz istehsal göstəricilərinin 3,8 faizini əhatə edir. Bitkiçilik məhsulları istehsalı nəticəsində Ağdam rayonunun yaratdığı əlavə məhsulun dəyərinin 214,7 milyon manat, ölkə üzrə proqnoz göstəricilərindəki payının isə 4,9 faiz olması gözlənilir [3].

Ağdam rayonunda 2025-ci il üçün bitkiçilik məhsullarının istehsalı və ölkə miqyasında istehsal göstəricilərinə töhfəsi (faizlə) barədə proqnoz göstəricilər aşağıda daha aydın təsvir edilib:

Cədvəl 1.

2025-ci ildə Ağdam rayonu üzrə bitkiçilik məhsulları istehsalının proqnozu

Bitkiçilik məhsulları	Rayon üzrəkin sahəsi proqnozu, ha	Rayon üzrə məhsuldarlıq proqnozu, sent/ha	Rayon üzrə istehsal proqnozu, ton	Rayon üzrə proqnoz istehsalın ölkə istehsalına natural ifadədə gözlənilən faydası, %
Taxıl	18629	46.5	86627	2.1
Pambıq	3137	31.4	9850	2.5
Kartof	558	170.0	9482	0.7
Tərəvəz	9258	250.0	231455	12.6
Bostan bitkiləri	570	220.0	12537	2.2
Meyvə və giləmeyvə	3000	65.1	19530	1.6
Üzüm	500	75.2	3760	1.8
Cəm	35652	858.2	373242	3.8

Nəticə

Sadalanan əmək, torpaq, iqlim və su resursları ilə indiki vaxtda bu istehsaldan dəfələrlə çox məhsul istehsal etmək mümkündür. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir dövrdə kənd təsərrüfatının bütün sahələrində tətbiq edilən müasir yanaşma ilə ciddi inkişaf əldə edilib. Heyvandarlıqda yeni növ cinslər, bitkiçilikdə isə daha məhsuldar toxumların tətbiqi ilə işğaldan əvvəl olan istehsal həcmində ciddi artım əldə etmək mümkündür. Bütün bunlar ölkənin kənd təsərrüfatında əhəmiyyətli irəliləyişlərə səbəb olacaqdır.

Aqrar istehsal potensialı ilə yanaşı, Ağdam rayonunda taxılın, südün və gön-dərinin emalı

müəssisələrinin qurulması üçün böyük potensial da nəzərə alınmalıdır. Bu region üçün trend hesab edilən tərəvəzçilik sektoru üzrə emal müəssisələri, arıçılıq məhsullarının istehsalı imkanları da hesablanarsa, burada aqrar-sənayenin təmərküzləşmiş və klasterial inkişafının iqtisadiyyata töhfəsinin sovet dövründəki potensialdan daha artıq olduğu müşahidə edilir [5,6].

Ümumilikdə, Ağdam rayonunda kənd təsərrüfatı infrastrukturunun bərpası, yeni əkin sahələri və bağların salınması, otlaq sahələrinin, eləcə də heyvandarlıq sahəsinin inkişafı üçün zəruri infrastrukturun bərpası nəticəsində, məhsuldar dövrün başlanğıcı hesab olunan 2025-ci ildə ölkədəki kənd təsərrüfatı istehsalına birbaşa

əlavə töhfəsi 641 milyon manat, başqa sözlə 4,5 faiz olacağı proqnozlaşdırılır. Təbii ki, bu proqnozlar sadəcə aqrar potensialı əhatə edib. Sonrakı dövrdə emal və dəyər zənciri üzrə aqrar-sənaye potensialı da hesablanarsa, dolayısı olaraq, daha böyük miqyasda ümumi daxili məhsulda və yeni iş yerlərinin yaradılmasında həndəsi silsilə ilə müsbət effekt hiss ediləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Fikrətzadə F. F., Hacıyeva S. İ. İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı 2020, № 4 (34)

2. Müzəffərli N., İsmayılov E., Azərbaycan post-konflikt ərazilərinin bərpası Bakı, 2020

3. Abbasov B., İsmayılov Ə., Əliyeva Ə. Azərbaycanda "Virçiniya" tipli tütün bitkisinin becərmə texnologiyası. Bakı, 2018, 79 s.

4. "Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyün inkişafına dair 2018–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında, Bakı şəhəri, 9 fevral 2018-ci il, № 3657

5. Azərbaycan Respublikasında tütünçülüyn inkişafına dair 2018–2025-ci illər üçün dövlət proqramı, 27 noyabr 2017

6. Vəliyev A. H. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişafının torpaq-iqlim amilləri, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı 2020, № 4 (34)

Лала Магеррам кызы КУРБАНОВА- док.фил. по химии, науч. руководитель.

Западно-Каспийский Университет

E-mail: lale_qurbanova@rambler.ru,

науч

Насир Мохуббат оглы ЁЛЧИЕВ, магистрант

Западно-Каспийский Университет

E-mail: nasiryolciyev96@gmail.com,

ОЦЕНКА АГРАРНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГДАМСКОГО РАЙОНА ПО ПЛОШАДИ РАСТЕНИЕВОДСТВА ОСВОБОЖДЕННОЙ ОТ ОККУПАЦИИ

Резюме

Азербайджан обладает чрезвычайно разнообразными природно-экологическими условиями, каждый его уголок резко отличается друг от друга своими специфическими особенностями. В частности, наши оккупированные территории отличаются своей красотой, разнообразием и сложностью экологических и почвенно-климатических условий. Это требует большей осторожности и принятия правильных решений, как в использовании природных ресурсов, так и в организации общей системы хозяйствования. Сделан ряд анализов и оценок перспектив развития сельского хозяйства в освобожденных районах. Исходя из этого, большое практическое значение имеет определение направлений восстановления сельского хозяйства на этих землях, прогнозирование потенциальных объемов производства в сельскохозяйственной сфере региона, разработка и реализация конкретных мер в этом направлении.

Ключевые слова: аграрный производственный потенциал, производство зерна, агропромышленность

Lala Maharram GURBANOVA
PhD in Chemistry, scientific supervisor
Western Caspian University
E-mail: lale_qurbanova@rambler.ru

Nasir Mohubbat YOLCHIYEV, master's degree
Western Caspian University
E-mail: nasiryolciyev96@gmail.com

THE AGRARIAN POTENTIAL ASSESSMENT OF THE CROP- PRODUCTION FIELD OF AGDAM REGION FREED FROM OCCUPATION

Summary

Azerbaijan has extremely diverse natural and ecological conditions, each corner of it is sharply different from each other and has its own specific features. In particular, our occupied territories are characterized by their beauty, diversity and complex ecological and soil-climatic conditions. This requires greater caution and making the right decisions, both in the use of natural resources and in organization of a common farming system. A number of analyzes and evaluations have been made in terms of prospects for the development of agriculture in the liberated regions. Based on this, it is of great practical importance to determine the directions of agricultural restoration in these lands, forecast potential production volumes in the agricultural sector of the region, develop and implement specific measures in this direction.

Keywords: agricultural production potential, grain production, agro-industry

Daxil olub: 12.09.2022